

บทที่ ๑

กระบวนการเรียนรู้ที่มีผลต่อแนวความคิดและบทบาททางการเมือง
ของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

ภูมิหลัง ชาติกำเนิด ฐานะทางสังคม การอบรมเลี้ยงดูและการศึกษา

ภูมิหลัง ชาติกำเนิด ฐานะทางสังคมและการอบรมเลี้ยงดูย่อมเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญยิ่งต่อการเรียนรู้ทางการเมืองของบุคคล อันจะนำไปสู่ความสนใจที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองจนก่อให้เกิดบทบาททางการเมืองของบุคคลนั้น ๆ ได้มีผู้แบ่งชั้นตอนของการเรียนรู้ทางการเมืองของบุคคลออกเป็น ๕ ชั้น^๑ สองชั้นแรกเป็นชั้นพื้นฐานของบุคคลได้แก่^๒

ชั้นที่ ๑ เป็นชั้นเรียนรู้มูลฐานของมนุษย์ เด็ก ๆ เมื่อเกิดจากครรภ์มารดาก็จะได้รับการฝึกฝนอบรม ตลอดจนการเรียนรู้ต่าง ๆ เกี่ยวกับวัฒนธรรม ความเชื่อ ความถูกต้องในการกระทำต่าง ๆ ตลอดจนการแสดงออกซึ่งความรู้ความเข้าใจในหลักการต่าง ๆ โดยมีบิดามารดา ปู่ย่า ตายาย หรือสมาชิกอื่น ๆ ในครอบครัวเป็นผู้สอนหรือฝึกอบรมเพื่อที่จะให้เด็กนั้น ๆ ได้เป็นสมาชิกของสังคมต่อไป เด็กจะได้รับการสั่งสอนอบรมในค่านิยมและทัศนคติ ความชำนาญหรือทักษะ ตลอดจนความสัมพันธ์ในบทบาทต่าง ๆ ซึ่งสมาชิกในครอบครัวหรือเพื่อนบ้านได้มีอยู่ก่อน เด็กจะถูกสอนให้ยอมรับบทบาทและค่านิยมต่าง ๆ ซึ่งจะช่วยให้เด็กค่อย ๆ

---

^๑ดร.ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ, อาจารย์ประจำภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

^๒ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ, "ประชาธิปไตยสำหรับคนไทย", การเมืองสำหรับประชาชน, (พระนคร : โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๘), เล่มที่ ๘ - ๑๐, หน้า ๑๗ - ๑๘.

เรียนรู้ที่ละเอียดละน้อยจนเกิดความเชื่ออันอาจกลายเป็นพฤติกรรมของเขาต่อไป

ขั้นที่ ๒ เป็นขั้นที่เด็กจะเรียนรู้จากประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ได้รับมา จากการสั่งสอนอบรมในชั้นมูลฐานจนทำให้เด็กเกิดความรู้สึกนึกคิดและความเชื่อ ซึ่งจะทำให้เกิดโครงสร้างทางบุคลิกภาพมูลฐาน ในขั้นนี้เด็กจะมีความเชื่อว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และจะมีการรับรู้ในบุคลิกต่าง ๆ ตลอดจนการพัฒนา ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับคำสั่งสอน ค่านิยม ทัศนคติ ความดี ความเลว ฯลฯ ซึ่งตนได้รับมาจากการเรียนรู้ในชั้นมูลฐาน สิ่งเหล่านี้จะกลายมาเป็นสิ่งประทับใจ และความเชื่อปร่าปร่าที่ฝังแน่นอยู่กับทัศนคติของเด็กเป็นบรรทัดฐานเบื้องต้นของ พฤติกรรม

จากขั้นตอนการเรียนรู้สองขั้นแรกดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่าภูมิหลัง ชาติกำเนิด ฐานะทางสังคม และการอบรมเลี้ยงดูของครอบครัวมีผลสำคัญอย่างยิ่ง ต่อการเรียนรู้ทางการเมืองของบุคคลในขั้นพื้นฐาน สำหรับในกรณีของสมเด็จพระยาบรมมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง บุนนาค) ท่านเกิดใน พ.ศ. ๒๓๕๑ ซึ่งเป็นช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ ๑ ก่อนสิ้นรัชกาลเพียง ๑ ปี ซึ่งเป็นเวลาที่บ้านเมืองกลับเข้าสู่ภาวะปกติสุขอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่ต้องผ่านการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ และการทำสงครามหลายครั้งเพื่อกู้อิสรภาพ เพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่นของอาณาจักรไทย และเพื่อป้องกันตนเอง ต่อมาเมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ ๒ บ้านเมืองมีความสงบสุขยิ่งขึ้น เพราะภัยสงครามจากประเทศใกล้เคียงลดน้อยลงมากเนื่องจากประเทศเพื่อนบ้านโดยเฉพะพม่ากำลังเผชิญกับปัญหาทางการเมืองภายใน และปัญหาการเข้าแทรกแซงของมหาอำนาจตะวันตกซึ่งกำลังแผ่ขยายอิทธิพลของจักรวรรดินิยมตะวันตกเข้ามาในภูมิภาคเอเชีย ซึ่งนับว่าเป็นภัยทางการเมืองในรูปแบบใหม่ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ประเทศไทยเองก็ต้องเผชิญกับปัญหาทางการเมืองดังกล่าวในเวลาต่อมาไม่นานนัก ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าประเทศไทยและประเทศอื่น ๆ ในทวีปเอเชียกำลังก้าวเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ซึ่งต้องเผชิญกับการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกผู้มีความเหนือกว่าทั้งในด้านความเจริญทางศิลปวิทยาการและ

เทคโนโลยี คั้งนั้นการเมืองในยุคนี้จึงไม่ใช่แต่เพียงการใช้สงครามด้วยอาวุธล้าสมัย เป็นการแสดงออกซึ่งความขัดแย้งระหว่างประเทศใกล้เคียงกันดังแต่ก่อน แต่เป็นการเมืองที่ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับมหาอำนาจตะวันตกซึ่งนำไปสู่ความจำเป็นสำหรับประเทศในแถบนี้ที่จะต้องดำเนินนโยบายต่างประเทศอย่างระมัดระวัง และยอมรับวิธีทางการทูตและกฎหมายระหว่างประเทศอันนำมาโดยมหาอำนาจตะวันตก เพราะการใช้สงครามเพียงอย่างเดียวมีแต่จะนำความเสียหายเปรียบและพ่ายแพ้มาสู่ประเทศ ด้วยสภาพการณ์ดังกล่าวจึงอาจพิจารณาได้ว่าคุณสมบัติของความเป็นนักรบที่สามารถและเข้มแข็งเด็ดขาดแบบสมัยเคิม น่าจะเป็นสิ่งจำเป็นน้อยกว่าคุณสมบัติของความเป็นนักการเมือง และนักการปกครองผู้สามารถทั้งในด้านการเมืองภายในและการเมืองภายนอก

ประเด็นนี้อาจนำมาใช้ศึกษาเกี่ยวกับตัวสมเด็จพระยา ติ กล่าวคือ ท่านเกิดและเจริญวัยมาในช่วงเวลาดังกล่าวในตระกูลของชนชั้นปกครอง ต้นตระกูลของท่านในสมัยรัตนโกสินทร์คือเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุนนาค) ซึ่งเป็นปู่ของท่านมีคุณสมบัติของความเป็นนักรบอันนับว่าเหมาะสมกับสภาพการณ์ในสมัยรัชกาลที่ ๑ มาก ใค้ดำรงตำแหน่งสมุหกลาโหม อัครมหาเสนาบดีฝ่ายทหารเป็นตำแหน่งสุดท้าย ก่อนถึงแก่อสัญกรรมใน พ.ศ. ๒๓๔๘ (ก่อนสมเด็จพระยา ติ เกิดเพียง ๓ ปี) ส่วน ดิศ บิดาของสมเด็จพระยา ติ นั้นขณะที่ท่านเกิดได้ดำรงตำแหน่งจมื่นไวยวรนาถ หัวหมื่นมหาดเล็กหัวหน้าของกลุม มหาดเล็กของพระมหากษัตริย์ นับว่าเป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญมากตำแหน่งหนึ่ง เพราะเป็นตำแหน่งที่มีความใกล้ชิดกับองค์พระเจ้าแผ่นดิน ต่อมาเมื่อสมเด็จพระยา ติ เจริญวัยขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๒ บิดาของท่านก็มีความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่ราชการโดยได้รับตำแหน่งเลื่อนขึ้นเป็นพระยาสุรียวงค์มนตรี จางวางมหาดเล็กและเจ้าพระยาพระคลังตามลำดับ ทั้งนี้โดยที่บิดาของท่านไม่ได้ใช้คุณสมบัติของความเป็นนักรบเป็นบันไดไต่เต้าไปสู่ความเจริญในหน้าที่การงานเลย ซึ่งอาจเป็นเพราะว่าในช่วงนั้นบ้านเมืองกำลังอยู่ในภาวะปกติสุขก็เป็นได้ แม้ว่าต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๓ เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) บิดาของ

สมเด็จพระยาฯ ต้องเป็นแม่ทัพยกไปปราบปรามเมืองประเทศราช และรักษา
 ความสงบภายในหลายครั้งหลายคราวแต่ท่านก็ไม่ได้ปรากฏชื่อเสียงและเกียรติคุณ
 ในคานการเป็นนักรบที่เก่งกล้าสามารถโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเทียบกับเจ้าพระยา
 บดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) แม่ทัพผู้สามารถในสมัยเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ใน
 ทางปฏิบัติแล้วเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) มีความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงานยิ่ง
 ขึ้นเรื่อย ๆ ในขณะที่ความก้าวหน้าและความมั่นคงของตระกูลก็เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ
 เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะท่านรู้จักใช้ทรัพยากรทางการเมืองที่มีอยู่มาช่วยให้ท่านประสบ
 ความสำเร็จดังกล่าว สมเด็จพระยาฯ เองน่าจะได้รับผลกระทบจากการเรียน
 รู้จากบิดาในส่วนนี้ ซึ่งได้สะท้อนออกมาในบทบาททางการเมืองต่อมาว่าท่านไม่ใช่
 เป็นนักรบผู้ยิ่งใหญ่ แต่เป็นนักการเมืองและนักการปกครองผู้สามารถมากกว่า

ในคานการฝึกฝนอบรมและการเรียนรู้จากครอบครัวซึ่งสมเด็จพระยา
 พระยาฯ ได้รับการถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้เป็นเบื้องต้นนั้นน่าจะเกี่ยวกับการ
 ตระหนักถึงฐานะของท่านในครอบครัว กล่าวคือ ครอบครัวของสมเด็จพระยาฯ
 เป็นครอบครัวใหญ่ซึ่งมีบิดาเป็นผู้นำ บิดามีภริยาหลายสิบคน มีบุตรธิดารวมทั้งสิ้น
 ๖๑ คน เป็นชาย ๓๐ คน หญิง ๓๑ คน^๑ ตัวสมเด็จพระยาฯ เป็นบุตรชาย
 คนโตเกิดจากท่านจันทร์ภริยาเอกซึ่งมีฐานะเป็นท่านผู้หญิง โดยนัยนี้ ท่านน่าจะ
 ได้รับการสั่งสอนและเรียนรู้ว่าท่านได้รับการยอมรับจากชาติกำเนิดว่าจะต้องเป็น
 ผู้นำของครอบครัวต่อบิดา ท่านจะต้องเป็นที่พึ่งของน้อง ๆ และเครือญาติ
 ในวงศ์ตระกูลต่อไป สำนักและการตระหนักถึงภาระหน้าที่ดังกล่าวนี้จะเสริม

---

^๑ปิยนาด นิโครธา, บทบาทของเสนาบดีตระกูลขุนนาคในการปกครอง
 ประเทศสยาม ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงต้นรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.
 ๒๓๒๕ - พ.ศ. ๒๔๑๖) วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาภูมิศาสตร์และ
 ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๔. หน้า ๕๖

สร้างบุคคลิกและทัศนคติในการเป็นผู้นำของครอบครัวให้แทนซึ่งจะเป็นพื้นฐานเบื้องต้นต่อการก้าวไปสู่การเป็นผู้นำทางการเมืองต่อไป

สิ่งที่น่าพิจารณาอีกเรื่องหนึ่งเกี่ยวกับภูมิหลังทางครอบครัวของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ซึ่งจะมีผลต่อบทบาททางการเมืองของท่าน คือ เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ กับบรรดาน้อง ๆ ของท่าน สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ มีน้องรวมมารดาเดียวกันกับท่านอีก ๘ คน ถึงแก่กรรมเสียแต่ยังเยาว์ เสีย ๔ คน คงเหลือที่เติบโตมาด้วยกัน ๕ คน คือตัวสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ น้องสาวอีก ๓ คน และน้องสุคทองเป็นชายซึ่งต่อมาได้รับบรรดาศักดิ์เป็นพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุม) ด้วยลักษณะนี้สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ น่าจะไม่คอยได้ทำงานร่วมกับน้อง ๆ รวมมารดาเดียวกันนัก และคงไม่คอยมีความสนิทสนมคุ้นเคยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน เพราะน้องสามคนต่อจากท่านล้วนเป็นหญิง ซึ่งย่อมมีความสนใจแตกต่างไปจากผู้ชาย ประกอบกับในสมัยนั้นผู้หญิงไม่ได้รับการยอมรับให้ออกมามีบทบาทในสังคมภายนอกมากนัก ส่วนน้องสุคทองแม่จะเป็นชายแต่ก็มีอายุห่างจากท่านถึง ๑๒ ปี (พระยามนตรีสุริยวงศ์เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๓)^๑ จึงน่าจะเกิดปัญหา "ช่องว่างระหว่างวัย" ขึ้นได้ ด้วยเหตุนี้ท่านน่าจะหันไปมีความสนิทสนมกับบุคคลอื่นซึ่งใดแทนองชายต่างมารดา คือ ขำ^๒ ผู้มีวัยไม่ห่างจากสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ นัก (ขำ เกิดใน พ.ศ. ๒๓๕๖) และมีรสนิยมใกล้เคียงกัน ปรากฏว่าต่อมาท่านทั้งสองได้ร่วมกันรับใช้

---

^๑พระยามนตรีสุริยวงศ์ถึงแก่กรรมใน พ.ศ. ๒๔๐๘ ก่อนสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ถึง ๑๖ ปี.

^๒ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี เสนาบดีกรมพระคลัง ท่านถึงแก่อสัญกรรมใน พ.ศ. ๒๔๑๓.

ช่วยเหลือบิดาในกิจการทั้งปวงตั้งแต่เริ่มรับราชการ^๑ และได้เป็นคู่คิดร่วมมือกันก่อให้เกิดบทบาททางการเมืองขึ้นหลายครั้ง โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔

ส่วนความสัมพันธ์ของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ กับบุตรคนอื่น ๆ ของบิดาเป็นไปในทำนองที่บุตรทั้งหลายของบิดาท่างให้ความเคารพยำเกรงทวนรองมาจากบิดาในฐานะทายาทคนโตซึ่งจะเป็นผู้นำของครอบครัวคนต่อไป นอกจากนี้ท่านยังได้รับความเคารพยำเกรงจากบรรดาแม่เลี้ยงและบุคคลอื่น ๆ ในครอบครัวด้วย ลักษณะเช่นนี้จะก่อให้เกิดคานานิยมในเรื่องอำนาจแก่สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ด้วย

อาจกล่าวได้ว่าทัศนคติของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ในกระบวนการเรียนรู้อย่างแรกนี้จะเป็นทัศนคติของการมีครอบครัวใหญ่ สามารถมีภริยาได้หลายคน ชายเป็นผู้นำในการเลี้ยงดูครอบครัวและมีอำนาจเหนือบุคคลในครอบครัว หญิงมีบทบาทแต่ในครัวเรือน การปกครองในครอบครัวใช้ระบบอาวุโส และชาติกำเนิดเป็นเกณฑ์ตัดสินบทบาทและลำดับความสำคัญของบุคคลโดยมีศาสนาพุทธเป็นแกนนำในการดำรงชีวิตซึ่งเป็นการเรียนรู้เช่นเดียวกับครอบครัวขุนนางอื่น ๆ

การเรียนรู้ต่อมาของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ น่าจะเป็นการเรียนรู้เกี่ยวกับฐานะของท่านในสังคม กล่าวคือ เมื่อสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ได้รับการเรียนรู้ในระยะแรกกว่าท่านจะเป็นผู้นำของครอบครัวคนต่อไปท่านก็จะได้รับการฝึกฝนอบรมทางด้านการศึกษาและการดำเนินชีวิตเพื่อเตรียมรับสภาพการเป็นผู้นำในอนาคตโดยมีบิดาเป็นแบบอย่าง ในขณะที่เดียวกันเมื่อท่านเจริญวัยขึ้น ท่านได้เรียนรู้ว่าครอบครัวของท่านไม่เพียงแต่เป็นครอบครัวใหญ่แบบครอบครัวขุนนางไทยทั่วไปเท่านั้น แต่เป็นครอบครัวที่มีประวัติความเป็นมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลาง^๒ ในสมัยรัตนโกสินทร์

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย, ประวัติสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์, (จากพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๕ ตอน ๔ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน) (พระนคร : โรงพิมพ์ดำรงธรรม, ๒๕๐๔), หน้า ๓ - ๔.

^๒ คุรุยาละเอียดยในปิยนาด นิโครธา, “บทบาทของเสนาบดีตระกูลขุนนาง...”, หน้า ๔๙ - ๑๔๓.

ก็มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระราชวงศ์ซึ่งปกครองประเทศตั้งแต่เริ่มแรก โดยเริ่มตั้งแต่เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุนนาค) ปู่ของท่านมีความสัมพันธ์กับรัชกาลที่ ๑ องค์ปฐมวงศ์จักรีอย่างแน่นแฟ้นในฐานะต่าง ๆ คือในฐานะ "เพื่อนซึ่งมีมิตรภาพอันดีต่อกันมาตั้งแต่เยาว์วัย" ในฐานะ "ผู้รับใช้ใกล้ชิดรัชกาลที่ ๑ เป็นเวลานานตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ยังเป็นสามัญชน" ในฐานะ "ข้าราชการซึ่งมีความจงรักภักดีต่อรัชกาลที่ ๑ และองค์รัชทายาทคือรัชกาลที่ ๒" ในฐานะ "น้องเขย เพราะภริยาของท่านคือเจ้านวนวลเป็นพระชนิษฐารวมพระราชบิดามารดาเดียวกันของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีพระอัครมเหสีของรัชกาลที่ ๑ ซึ่งเป็นสายตระกูล ณ บางช้าง" และในฐานะ "พ่อตาของรัชกาลที่ ๑ เพราะธิดาของท่านหลายคนได้ถวายตัวเป็นพระสนมของรัชกาลที่ ๑ และบางท่านก็เป็นเจ้าจอมมารดาในพระโอรสพระธิดาของรัชกาลที่ ๑" ดังนั้นจะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างราชวงศ์จักรีและตระกูลบุนนาคเป็นไปอย่างแน่นแฟ้นและใกล้ชิดตั้งแต่ก่อนสถาปนาราชวงศ์ ความสัมพันธ์นั้นเป็นไปอย่างดีซึ่งน่าจะก่อให้เกิดความได้เปรียบทางการเมืองแก่ทายาทของท่านสืบต่อมาให้เห็นกว่าเสนาบดีตระกูลอื่น แม้ว่าในสมัยรัชกาลที่ ๑ ตระกูลบุนนาคยังไม่มีอำนาจทางการเมืองมากนักเนื่องจากอำนาจทางการเมืองได้กระจายไปยังตระกูลขุนนางต่าง ๆ คว้ย เช่นตระกูลสิงหนเสนี^๑ ณ นคร^๒

---

^๑คนสกุลสิงหนเสนี คือเจ้าพระยามหินทรเทศา (สิงห์) ซึ่งมีชื่อเสียงปรากฏในสมัยรัชกาลที่ ๓ แต่ในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ นั้น บิดาของท่านคือเจ้าพระยาอภัยราชา (ปิ่น) มีอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองในฐานะสมุหกลาโหมต่อจากเจ้าพระยามหาเสนา (บุนนาค) และอยู่ในตำแหน่งนั้นจนสิ้นรัชกาล ถึงสมัยรัชกาลที่ ๒ ทรงตั้งให้เป็นเจ้าพระยาอภัยราชาที่สมเด็จเจ้าพระยาวังหน้า ขึ้นไปรับราชการในพระราชวังบวรจนถึงอสัญกรรม ในช่วงหลังนี้อำนาจและอิทธิพลทางการเมืองลดลงไปบ้างเพราะไม่ได้รับราชการที่วังหลวง ประกอบกับท่านแก่ชราลงมาก

^๒เป็นตระกูลที่มีอำนาจและอิทธิพลในแถบเมืองนครศรีธรรมราชมากกว่าในส่วนกลาง

ณ บวงชาง รัตนกุล สนธิรัตน์ และบุญยรัตพันธ์ เป็นต้น แยกต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๒ พระมหากษัตริย์ได้ทรงกระจายอำนาจการปกครองและการบริหารประเทศไปยังพระบรมวงศานุวงศ์นับตั้งแต่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระราชวังบวรมหาเสนาบดีฯ ไปจนถึงบรรดาพระเจ้าลูกยาเธอซึ่งทรงเจริญวัยขึ้นที่จะปฏิบัติราชการได้แล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ คือ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ นอกจากนี้ทรงสนับสนุนพระญาติวงศ์ทางฝ่ายพระราชมารดาให้มีส่วนร่วมในทางการเมืองด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งตระกูลบุญนาค เพราะนอกเหนือจากเป็นาริณีกุลแล้ว เจ้าคุณนวลซึ่งเป็นยาของสมเด็จพระยาฯ ยังเป็นผู้อภิบาลดูแลรัชกาลที่ ๒ มาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ด้วย ดังนั้นรัชกาลที่ ๒ ย่อมทรงรู้สึกกตัญญูต่อเจ้าคุณนวล ประกอบกับเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาฯ มีของเจ้าคุณนวลมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสมเด็จพระบรมชนกนาถในฐานะต่าง ๆ กันดังกล่าวมาแล้ว จึงยอมทำให้รัชกาลที่ ๒ ทรงรู้สึกว้าวยโลหิตของท่านทั้งสองมีความสัมพันธ์ในฐานะ "ญาติที่สนิทยิ่ง" ของพระองค์ ยิ่งกว่านั้นการที่เจ้าพระยาอรรคมหาเสนาฯ ถึงแก่กรรมไปตั้งแต่เมื่อ ดิศ บุตรชายคนโตของท่านกับเจ้าคุณนวลอายุได้เพียง ๑๗ ปี (สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ หรือดิศ เกิดใน พ.ศ. ๒๓๓๑) ก็คงยิ่งทำให้รัชกาลที่ ๒ ทรงพระเมตตาเอ็นดูต่อบรรดาลูก ๆ ของท่านทั้งสองมากยิ่งขึ้น อาจทรงถือเป็นความรับผิดชอบที่จะต้องอุปถัมภ์สายโลหิตของท่านทั้งสอง โดยเฉพาะทายาทคนโต คือ ดิศ ซึ่งมีอายุรุ่มราวคราวเดียวกับกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระราชโอรสองค์โตของพระองค์ ดังนั้นเมื่อขึ้นครองราชย์แล้ว รัชกาลที่ ๒ จึงทรงสนับสนุนดิศ และทัต ทายาทของเจ้าคุณนวลเป็นพิเศษโดยเฉพาะดิศนั้น นอกจากมีความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่ราชการ ได้รับการเลื่อนตำแหน่งสูงขึ้นเรื่อย ๆ แล้วยังได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากรัชกาลที่ ๒ ให้ทำงานสำคัญ ๆ ควบคู่กับกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระราชโอรสผู้ทรงโปรดปรานอยู่เสมอ^๑ ในที่สุดบิดาของสมเด็จพระยาฯ ก็ได้รับการเลื่อนขึ้นเป็นเสนาบดีกรมพระคลัง ซึ่งเป็นกรมที่มีความสำคัญยิ่งต่อการบริหารประเทศ

001734

^๑ปิยนาด นิโครธา, "บทบาทของเสนาบดีตระกูลบุญนาค...", หน้า ๑๘๑ -

โดยเฉพาะด้านการคลัง และการติดต่อกับต่างประเทศ กับทั้งยังได้บังคับบัญชาปกครองหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออกโดยตำแหน่งด้วย

การเรียนรู้ในชั้นนี้จะทำให้สมเด็จพระเจ้าพระยา ตรีชนกฐานะชาติกำเนิดและสกุลวงศ์เป็นเงื่อนไขสำคัญอย่างยิ่งในการปฏิบัติราชการของบุคคลที่จะก้าวไปสู่ตำแหน่งหน้าที่การงานชั้นสูงต่อไปดังกรณีบิดาของท่าน และตัวท่านเองซึ่งได้รับการยอมรับนับถือจากคนทั่วไปในฐานะบุตรชายคนโตซึ่งจะเป็นผู้สืบตระกูลของบิดา สำนักดังกล่าวก่อให้เกิดบุคคลิกแห่งความเป็นผู้นำทั้งในระดับครอบครัวและระดับสังคมในระยะแรกให้แก่สมเด็จพระเจ้าพระยา นอกจากนี้ถ้ากล่าวได้ว่าการเรียนรู้ในชั้นแรกและชั้นที่สองนี้จะทำให้สมเด็จพระเจ้าพระยา มีทัศนคติในเรื่องความสำคัญของ "ระบบพวกพ้องและเครือญาติ" เบื้องต้นด้วย กระบวนการเรียนรู้แบบเดียวกันนี้จะไม่ต่างไปจากบุตรคนโตของขุนนางตระกูลอื่น ๆ เช่น บุษมยุรตพันธุ์ ซึ่งเกิดเป็นสหชาติกับท่านและเป็นทายาทคนโตของเจ้าพระยาอภัยภูธร (นอย) ที่สมุหนายก ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ ใต้เป็นเจ้าพระยาภูธราภัยที่สมุหนายกคู่กับสมเด็จพระเจ้าพระยาซึ่งเป็นที่สมุหพระกลาโหม ทั้งสองท่านมีความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติกันด้วยดังจะกล่าวในภายหลัง ข้อที่น่าสังเกตคือ มีขุนนางเพียงไม่กี่ตระกูลที่ปรากฏทายาทผู้สืบตระกูลถึงชั้นเจ้าพระยาติดต่อกันเนื่องกันตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้แก่ตระกูลสิงหนเสนี บุษมยุรตพันธุ์ สนธิรัตน์ ณ นคร และบุณนาค ในบรรดาตระกูลเหล่านี้ตระกูลบุณนาคเจริญเติบโตอย่างเต็มที่มาถึงต้นสมัยรัชกาลที่ ๕^๑

---

^๑พระเจ้านรเมศวร์เชอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, ตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์, (ฉบับมีรูป), (มหาอำมาตย์โท เจ้าพระยามุขมนตรี (อวบ เปาโรหิตย์) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพท่านนอย เปาโรหิตย์ อนุมาธนา สุตานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส พ.ศ. ๒๔๗๔) (พระนคร : โรงพิมพ์ลหุโทษ, ๒๔๗๔), หน้า (๑) - (๗)

ในด้านการศึกษาเล่าเรียนของสมเด็จพระยาฯ ตอนเยาว์วัย ท่านคงได้รับการศึกษาจากวัดของตระกูล เมื่อสำเร็จแล้วคงได้รับการศึกษาอบรมเพื่อการเรียนรู้ในการที่จะปฏิบัติราชการตามแบบอย่างของตระกูลต่อไป อันเป็นลักษณะการศึกษาของกุลบุตรในสมัยนั้น^๑ คือเมื่อกุลบุตรจบการศึกษาจากวัดแล้ว ก็ศึกษาด้านปฏิบัติจากในสกุลวงศ์ของตนเพื่อประกอบอาชีพเจริญรอยตามบรรพบุรุษต่อไป เมื่อศึกษาในด้านปฏิบัติเสร็จแล้วจึงออกไปประกอบอาชีพตามแบบอย่างผู้ใหญ่ในสกุลของตนต่อไป สำหรับผู้ที่ได้รับราชการมักอาศัยคอยรับใช้ผู้ใหญ่ในราชการ ถ้ามีฐานะที่จะเข้าถึงราชสำนักได้ก็ถวายตัวเป็นมหาดเล็ก เรียนและฝึกหัดกิจทางราชการไปจนมีความสามารถเพียงพอ จึงเริ่มออกรับราชการอย่างแท้จริงเริ่มตั้งแต่ชั้นต่ำ และเลื่อนสูงขึ้นไปตามความรู้ความสามารถ และปัจจัยสนับสนุนอื่น ๆ เช่นภูมิหลังในเรื่องชาติตระกูลซึ่งสมเด็จพระยาฯ ก็อยู่ในกรณีนี้ด้วย

จากภูมิหลังของสมเด็จพระยาฯ ในด้านชาติกำเนิด ฐานะทางสังคมและการศึกษา จะเห็นได้ว่าสมเด็จพระยาฯ มีทรัพยากรทางการเมือง (Political Resource) ซึ่งเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมการเป็นผู้นำทางการเมือง อาจกล่าวได้ว่าเป็นไปตามทฤษฎีของ Robert Dahl เกี่ยวกับ "Political Resources"^๒ ภูมิหลังดังกล่าวของสมเด็จพระยาฯ ขอมสร่างสิ่งที่เรียกว่า "บุคคลิกภาพ" "ความสามารถ" และ "ความเฉลียวฉลาดปฏิบัติภาพไหวพริบ" ให้แก่ท่านเป็นเบื้องต้นแรก ซึ่งอาจไม่ต่างจากทายาทของขุนนางตระกูลสำคัญอื่น ๆ ดังกล่าวมาแล้ว แต่สิ่งที่ทำให้ท่านได้เปรียบกว่าผู้อื่นคือการที่ตระกูลของท่านมีความสัมพันธ์อันลึกซึ้งกับพระราชวงศ์จักรี (โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับรัชกาลที่ ๒) ดังกล่าว

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาฯ คำนวณราชานุภาพ, "ประวัติสมเด็จพระยาฯ, หน้า ๑ - ๒.

^๒ Robert A. Dahl, Modern political analysis, 3th ed.

(Englewood Cliffs, N : J. : Prentice-Hall, 1976), pp. 74 -

มาแล้ว นอกจากนี้บิดาของท่านยังได้ทำงานในคานการคลัง การต่างประเทศและการกลาโหมพร้อม ๆ กัน ซึ่งไม่เคยปรากฏในขุนนางตระกูลอื่น กับทั้งสมเด็จพระยาพระยา ยังได้ทำงานร่วมกับท่านบิดาผู้มีความสามารถอย่างใกล้ชิดมาโดยตลอด ตั้งแต่เริ่มแรก ซึ่งทายาทขุนนางตระกูลอื่นน้อยคนนักที่จะมีโอกาสเช่นท่าน ทั้งนี้ เพราะไม่มีหลักฐานบ่งชี้ให้เห็นเคนซัดเหมือนกรณีสมเด็จพระยา ความได้เปรียบดังกล่าวนี้จะเห็นได้จากกระบวนการเรียนรู้ในชั้นต่อมาเมื่อสมเด็จพระยา ได้เข้ารับราชการในสมัยรัชกาลที่ ๒ ปัจจัยสำคัญที่สุดที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในระยะนี้ ก็คือการได้ทำงานร่วมกับบิดา

การได้ทำงานร่วมกับบิดา

หลังจากสมเด็จพระยา ได้รับการศึกษาจากในตระกูลแล้ว เมื่ออย่างเขาสุวิทย์หม่อม เจ้าพระยาพระคลังบิดาได้นำท่านเขาดาวตัวเป็นมหาดเล็กในรัชกาลที่ ๒ และเป็นไปไควาทานรับราชการภายใต้เจ้าฟ้ามงกุฎพระราชโอรสองค์โตซึ่งประสูติจากพระมเหสีและทรงเป็นผู้อำนวยการกอง มหาดเล็กอยู่ในขณะนั้น^๑ เจ้าฟ้ามงกุฎมีพระชนมายุแก่กว่าสมเด็จพระยา ๔ ปี^๒ แต่อาจนับไควาอยู่ในรุ่นราวคราวเดียวกัน เจ้าฟ้ามงกุฎ และสมเด็จพระยาพระยา คงมีความคุ้นเคยกันมาตั้งแต่บัดนั้นซึ่งจะมีผลสะท้อนทางการเมืองต่อมาในภายหลัง เป็นที่น่าสังเกตว่าขณะที่สมเด็จพระยา ผู้ลูกมีความคุ้นเคยกับเจ้าฟ้ามงกุฎตั้งแต่เมื่อแรกรับราชการ เจ้าพระยาพระคลังผู้บิดาก็ได้ทำงานและมีความคุ้นเคยกับกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ซึ่งอยู่ในรุ่นเดียวกัน การที่เป็นเช่นนี้เป็น

^๑ Constance Wilson, State and Society in the Reign of Mongkut, 1851 - 1863 : Thailand on the Eve of Modernization (Ph.D. Thesis presented to Cornell University, Microfilms, 1970) p. 225.

^๒ เจ้าฟ้ามงกุฎ ประสูติ พ.ศ. ๒๓๔๗.

เพราะพระราชดำริของรัชกาลที่ ๒ ที่โปรดเกล้าฯ ให้เสนาบดีตระกูลขุนนางทั้งสอง
 ใ้ทำงานร่วมกับพระราชโอรสทั้งสองของพระองค์ซึ่งในเวลาต่อมาทั้งกรมหมื่น
 เจษฎาบดินทร์และเจ้าฟ้ามงกุฎต่างทรงได้รับการอัญเชิญให้ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์
 รัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ ตามลำดับด้วยการสนับสนุนอย่างแข็งแรงของเจ้า
 พระยาพระคลังและสมเด็จพระยาทั้งสองท่านได้เป็นกำลังสำคัญในการบริหาร
 ประเทศของรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ ปรากฏการณ์ทางการเมือง
 เช่นนี้นับว่าน่าสนใจ เพราะเหตุการณ์และสภาพการณ์ทางการเมืองเป็นไปอย่าง
 คล่องจองเหมาะสมควรกับมีแผนการมาก่อนทั้ง ๆ ที่ไม่มีใครทราบอย่างแน่นอนว่า
 ระหว่างกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์กับเจ้าฟ้ามงกุฎพระองค์ใดจะโค่นสืบราชสมบัติต่อ
 จากระัชกาลที่ ๒ เพราะต่างก็ทรงมีความเหมาะสมที่จะเป็นพระมหากษัตริย์ด้วยกัน
 ทั้งสองพระองค์ และรัชกาลที่ ๒ ไม่ได้ตรัสมอบราชสมบัติให้แก่พระองค์ใดด้วย
 ไม่ปรากฏหลักฐานว่ารัชกาลที่ ๒ ทรงคิดอย่างไรเกี่ยวกับเรื่องนี้ แต่การกระทำ
 ของพระองค์ได้กลายเป็นผลทางการเมืองที่สำคัญต่อมา อาจเป็นไปได้ว่ารัชกาล
 ที่ ๒ ซึ่งทรงโปรดปรานและต้องการอุปถัมภ์พวกลูกหลานของเจ้าคุณนวลและเจ้า
 พระยาอรรคมหาเสนาอยู่แล้วทรงต้องการสนับสนุนให้ลูกหลานของเจ้าคุณนวล
 ได้ปฏิบัติราชการใกล้ชิดกับพระราชโอรสซึ่งพระองค์โปรดปรานเป็นพิเศษ และ
 เป็นผู้ที่มีโอกาสจะได้เป็นเจ้าแผ่นดินเหนือเจ้านายพระองค์อื่น ๆ โดยอาจทรง
 คำนึงถึงวัยที่ใกล้เคียงกันอันจะมีส่วนช่วยให้ความคิดเห็นไม่ต่างกันนักซึ่งพอดีกับ
 ที่เจ้าพระยาพระคลังมีวัยใกล้เคียงกับกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์^๑ และสมเด็จพระ
 ยาพระยา อยู่ในรุ่นเดียวกับเจ้าฟ้ามงกุฎ ความคุ้นเคยซึ่งกันและกันประกอบด้วย
 วัยที่ไม่ต่างกันนักเช่นนี้คงจะทำให้ความสัมพันธ์ต่อกันเป็นไปอย่างราบรื่นและสนับ
 สนุนซึ่งกันและกันอยู่ในที่

^๑ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ประสูติ พ.ศ. ๒๓๓๐

นอกจากสมเด็จพระยาฯ จะได้รับราชการใกล้ชิดกับเจ้าฟ้ามงกุฎในระยะแรกแล้ว ท่านยังได้ร่วมทำงานกับบิดาในกิจการด้านการคลังและกรมท่าซึ่งเป็นโอกาสให้ท่านได้ใกล้ชิดกับกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ผู้เป็นเจ้านายกำกับราชการกรมพระคลังควย พร้อมกันนั้นท่านได้มีโอกาสศึกษาและฝึกงานกับบิดาผู้เปรียบเสมือน "ครู" ของท่านในด้านการบริหารบ้านเมือง โดยเฉพาะในด้านการคลัง การต่างประเทศ และการปกครองหัวเมืองชายทะเลฝ่ายตะวันออกก็ยอมส่งผลให้ท่านซึ่งเป็นผู้มีอุปนิสัยชอบศึกษาเกี่ยวกับการเมืองการปกครองโดยพื้นฐานของฐานะและชาติตระกูลอยู่แล้วได้มีโอกาสทราบเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับการเมือง การปกครอง และการต่างประเทศมากขึ้น โดยได้ลงมือปฏิบัติเองแทนที่จะรู้แต่เพียงทฤษฎีดังแต่ก่อน ซึ่งนำไปสู่การเพิ่มพูนสติปัญญา ความเฉลียวฉลาดและปฏิภาณไหวพริบ เป็นการสั่งสมบุคคลิกภาพทางการเมืองให้เกิดขึ้นแก่ท่านเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

อาจกล่าวได้ว่าเวลาที่สมเด็จพระยาฯ ได้มีโอกาสศึกษาและฝึกงานกับบิดา ตลอดจนการได้เข้าใกล้ชิดคุ้นเคยกับเจ้าฟ้ามงกุฎและกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์นั้นย่อมก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ทางการเมือง ตลอดจนประสบการณ์ซึ่งจะเป็นประโยชน์เพื่อตอบหาบทและแนวความคิดทางการเมืองของท่านในเวลาต่อมา อาจพิจารณาได้ว่าในระยะนี้สมเด็จพระยาฯ อยู่ในกระบวนการเรียนรู้ทางการเมืองขั้นที่สาม คือ เป็นขั้นที่เมื่อบุคคลได้เติบโตขึ้นมีค่านิยมและทัศนคติ ตลอดจนพฤติกรรมที่ได้รับมาจากการเรียนรู้ใน ๒ ขั้นแรกแล้ว บุคคลนั้นจะสามารถเข้าใจการเมืองในทัศนะของเขา โดยสามารถวินิจฉัย ตัดสินใจ และมีความรู้ความเข้าใจในเหตุการณ์ทางการเมืองได้ กล่าวคือ เขาสามารถที่จะตัดสินความถูกต้อง ความถูกต้อง ความดีเลวในการกระทำของบุคคลอื่น ๆ รวมทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลได้ การเรียนรู้ในขั้นนี้ จึงเป็นการเรียนรู้วัฒนธรรมทางการเมือง^๑

^๑ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ, การเมืองสำหรับประชาชน, หน้า ๑๘.

กล่าวคือ เมื่อสมเด็จพระยาฯ ใ้รับการปลุกฝังเรื่องคานิยม หัสนคติและพฤติกรรมจากการเรียนรู้ในสองชั้นแรกแล้ว ท่านก็นำสิ่งที่เป็นพื้นฐานดังกล่าวมาอธิบาย ทำความเข้าใจ วินิจฉัย ตัดสินการกระทำหรือเหตุการณ์ทางการเมืองตั้งแต่เมื่อท่านเริ่มเข้ารับราชการ ดังจะเห็นได้จากการที่ท่านยอมรับประเพณีนิยมในการรับราชการตามแบบบรรพบุรุษโดยได้ทำงานร่วมกับบิดาอันก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ทางการเมืองซึ่งช่วยกำหนดแนวความคิด ความต้องการ นโยบาย ตลอดจนบทบาททางการเมืองให้แก่ท่าน ดังจะได้กล่าวรายละเอียดในบทต่อไป